

Дзмітрый Крывашэй
Мінск

Уплыў палітычных працэсаў ў Беларусі на творчасць літаратараў (1991–2010)

Грамадска-палітычныя працэсы другой паловы 1980-х гадоў істотна змянілі арыенціры ў жыцці і творчасці работнікаў культуры. Адмена ідэалагічнага кантролю з боку дзяржавы і шырокае выкарыстанне на практыцы канстытуцыйных свабод слова і сходаў сталі тым ідэалагічным грунтам, на якім праз некалькі гадоў пачалася гісторыя новай дзяржавы – Рэспублікі Беларусь.

Асобныя работнікі культуры ў вывучаемы перыяд выказвалі сваё стаўленне да грамадска-палітычных працэсаў, што адбываліся ў Беларусі, у артыкулах і інтэрв'ю, шляхам напісання персанальных зваротаў, удзелам у палітычных акцыях.

У прапанаваным артыкуле мы імкнёмся паказаць, як грамадска-палітычныя падзеі адбіваліся на мастацкай дзейнасці, знаходзілі сваё адлюстраванне ў творах пісьменнікаў і паэтаў. Такі падыход да аналізу сучаснай беларускай літаратуры яшчэ ніхто не выкарыстоўваў. Па-за ўвагай даследчыкаў застаецца істотны пласт публіцыстычных і сатырычных твораў з відавочнай палітычнай афарбоўкай. Мы спрабуем запоўніць гэты прабел.

Публіцыстычны чынік у творчасці пісьменнікаў і паэтаў стаў прыкметай часу станаўлення беларускай дзяржаўнасці. Пэўнае разняволенне творчай асобы, што наступіла ў выніку дэмакратызацыі жыцця, не прынесла таго творчага плёну, на які можна было разлічваць. Аб гэтым ішла гаворка на пасяджэнні Рады Саюза пісьменнікаў Беларусі ў маі 1992 г. Канкрэтна такія высновы сфармуляваў паэт і літаратуразнаўца Алег Лойка: “Калі існавала цэнзура ў выглядзе «галоўліта» ці чыноўнікаў ад літаратуры, сумленныя аўтары імкнуліся гаварыць больш таго, што дазвалялася, нават не прыслухоўваючыся да так званага ўнутранага цэнзара. І гэта давала жаданы плён. Цяпер, здавалася б, усе абмежаванні зняты, але ці з’явіліся творы, якія б адразу ўразілі, усхвалявалі, ускалыхнулі душу? Публіцыстычнасць, канешне, добра, але толькі тады, калі яна суседнічае з паэзіяй”. Вядомы літаратуразнаўца ставіў у прыклад сучаснікам творчасць сяброў суполкі “Узвышша” і заклікаў “узвышацца над абставінамі, над буднямі”¹.

¹ Дэнацыяналізаванае жыццё і нацыянальная літаратура: 3 пасяджэння рады СП Беларусі, „Літаратура і Мастацтва” 1992, № 21.

Пісьменнік Генрых Далідовіч ў 1992 г. акрэсліваў задачы творчасці пісьменнікаў у новых умовах: “Цяпер нам, літаратарам, бадай, уперышню ў гісторыі нашага краю выпала адказная місія: ва ўмовах вольнай на словах Беларусі памагаць будаваць вольную Беларусь на справе. Мы, літаратары і пісьменнікі, зразумела, павіны дзейнічаць у гэтым накірунку сваімі сродкамі. Наша сіла і моц – у палымным слове, у праўдзівых і высокамастацкіх творах”¹.

Гэтыя выказванні цалкам супадаюць з ідэалагічнымі арыенцірамі, якія ставілі перад урадам і ўсім насельніцтвам першыя асобы. Так 21 снежня 1992 г. на сустрэчы з прадстаўнікамі творчай інтэлігенцыі ў г. п. Мір Старшыня Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь В. Кебіч адзначыў, што першасная задача дзяржавы заключаецца ў тым, каб “вярнуць народу духоўныя каштоўнасці і перад усім каштоўнасці хрысціянскага вучэння, якое ўвасабляла і ўвасабляе нацыянальную мараль і сумленне беларускай нацыі”. Духоўнай апорай народу Беларусі павінны былі стаць нацыянальны патрыятызм у спалучэнні з хрысціянскай дабрачыннасцю і мараллю².

Перад інтэлігенцыяй была пастаўлена задача пашырэння кола нацыянальных святынь з мэтай фарміравання нацыянальнай свядомасці. На думку Старшыні Савета Міністраў, “з тым мізэрным арсеналам нацыянальнага, які мы атрымалі ў спадчыну ва ўсіх сферах духоўнага жыцця, нам наўрад ці ўдасца сфарміраваць нацыянальную свядомасць, наўрад ці ўдасца ўпэўніць нашых сучаснікаў і нашчадкаў, што ў нас ёсць уласная гісторыя, ёсць гісторыя нашай дзяржаўнасці і што мы не проста іваны, што не ведаюць свайго роду. Той факт, што сёння шмат хто з беларусаў не ўмее чытаць, а часам і саромеюцца размаўляць на роднай мове і не могуць пераадолець гэты сорам, лішні раз пацвярджае, наколькі вялізныя страты мы маем ў нашым нацыянальным менталітэце”³.

На XI з’ездзе Саюза пісьменнікаў Беларусі, які адбыўся ў маі 1994 г., яго старшыня Васіль Зуёнак гаварыў аб неабходнасці кансалідацыі творцаў для змагання за нацыянальную ідэю. Кіраўнік пісьменніцкага саюза бачыў корань бед культуры ў цэлым і літаратуры ў прыватнасці ў тым, што “мы не маем нацыянальнай дзяржавы, нацыянальна зарыентаванай урадавай палітыкі”. Васіль Зуёнак лічыў, што творцы і ўлада павінны мець агульную ідэю, агульную задачу – нацыянальнае Адраджэнне Беларусі. Ён выказваўся за шырокае супрацоўніцтва з уладай у гэтым кірунку і падтрымку творцаў з боку апошняй⁴.

¹ Г. Далідовіч, *Што і як далей? Палітыка-літаратурны роздум*, „Літаратура і Мастацтва” 1992, № 20.

² *Экономика, нравственность, культура – столпы нашей государственности. Выступление В.Ф. Кебича – Председателя Совета Министров Республики Беларусь на встрече с творческой интеллигенцией республики в г. п. Мир 21 декабря 1992 г.*, „Советская Белоруссия” 1992, 23 декабря.

³ *Ibidem*.

⁴ *Саюз пісьменнікаў Беларусі: пытанні жыцця і дзейнасці. З даклада старшыні Саюза пісьменнікаў Беларусі Васіля Зуёнка*, „Літаратура і мастацтва” 1994, № 19.

Выступаючы на з’ездзе, Мікалай Чаргінец гаварыў аб пераасэнсаванні творцамі сваёй дзейнасці ў сувязі з грунтоўнымі сацыяльна-палітычнымі пераўтварэннямі: на яго погляд, большасць пісьменнікаў здолела прызнаць свае памылкі і, “ачысціўшы душу і сумленне, пачалі тварыць, жадаючы аднаго – быць поруч са сваім народам, дапамагаючы яму ў гэты цяжкі, трывожны час хутчэй пабудаваць новыя адносіны, іншая, больш сумленнае, адпавядаючае нацыянальным інтарэсам і эканамічным патрэбам жыццё”. Але частка пісьменнікаў, “адшліфаваўшы свой язык аб каструбаватыя месцы мінулай улады, атрымаўшы ад яе ўсё, што маглі, цяпер ліжуць тыя ж самыя месцы, злёгка пакусваючы сцёгны новай улады і палітычных лідэраў, і асабліва абліваючы гразёй мінулае”¹.

Спынімся на саміх творах майстроў слова. Паэт Пятрусь Макаль у пачатку 1992 г. надрукаваў некалькі вершаў, прысвечаных распаду СССР і ўтварэнню незалежнай Беларусі. Верш *Каму ты ківаеш, маэстра*² адрасуецца кіраўніку аркестра, які распаўся. Усім зразумела, пра што кажа паэт:

Распалася суполка аркестра,
Але апантаны маэстра
Нястомна кіёчкам хітрым
Узмахвае перад пюпітрам.
Трубнай красы напевы
Выводзілі непаўторна, –
Дзе ж вы цяпер, дзе вы,
Скрыпка,
Габой
І валторна?

Паставіўшы гучна кропку
На гурце сваім,
Паасобку
Славяць, як непазбежнасць,
Кожны сваю незалежнасць!
Надрыўнымі зыкамі рэжа,
У цэнтры, дзе ўсё гэтак зыбка,
Сцэны дзяржаўнай бязмежжа
Аплаквае першая скрыпка.

Верш *Старэйшаму брату*³ напісаны ў публіцыстычным стылі. Паэт ператвараецца ў грознага прамоўцу, з яскрава акрэсленай грамадзянскай пазіцыяй:

Шаноўны старэйшы брат,
З абдымкаў якога выходжу,
Табе я падзякаваць рад,
Хоць вартых і слоў не знаходжу.
Здабычай тваіх заваёў,
Гатоў я табе пакланіцца:
Ты веў мяне і давёў, –
Дык, можа б, і ўгаманіцца?
Ставячы смела нагу,
Пакінуў я хісткасць дзесьці,
Упэўнена сам іду,
А ты ўсё працягваеш весці!

Гартуючы мой дух,
Урок ты мне даў высокі:
Дасюль ад тваіх аплявух
Гараць у мяне шчокі <...>
Ці вешаць з таго галаву,
Што болей не веру ў казкі?
Як-небудзь ды пражыву
Без ласкі тваёй і ўказкі.
І толькі свой думны лоб
Пакрыўджана моршчыць не трэба:
Падзелім мы, што ні было б,
Апошні акраец хлеба!

¹ “Мы – частка мінулага”: 3 выступлення Мікалая Чаргінца, „Літаратура і Мастацтва” 1994, № 19.

² П. М а к а л ь, *Каму ты махаеш, маэстра*, „Літаратура і Мастацтва” 1992, № 4.

³ П. М а к а л ь, *Старэйшаму брату*, „Літаратура і Мастацтва” 1992, № 4.

На палітычныя падзеі канца 1991 г. сваімі вершамі адгукнуўся Сяргей Грахоўскі:

Ні Гімна, ні бою курантаў
Апоўначы болей няма.
Краіна хапуг, спекулянтаў
Свабоднаю лічаць дарма.
Свабод не было і няма¹.

Не менш болі за лёс народа і краіны ў вершы паэта *Празічная вясна*²:

“Вясновы дзень, – гавораць, – корміць год”.
Я ўспамінаю ісціну старую.
Такой парою сеяў мой народ,
Цяпер штодня крычыць і дэманструе...

Яшчэ адзін верш³ паэта, напісаны пасля 1994 г., у алегарычнай форме перадае яго стаўленне да вышэйшага кіраўніцтва краіны:

У адной калодзе карты –	Але карты не пасуюць,
Каралі, тузы, валеты,	Бо заўжды – ў адной калодзе.
Усе трымаюцца упарта	Прагуляўшы ўсё да ніткі –
За надзейныя білеты.	Хлеб, прысмакі і манеты,
Як іх толькі не тасуюць	Зноў пануюць недабіткі –
Між сабой і пры народзе,	Каралі, тузы, валеты.

У 1992 г. у газеце “Літаратура і Мастацтва” Рыгор Барадулін выступіў з цыклам вершаў новага жанру, які сам абвясціў, – “Палітлірыка”. Гэта былі з’едлівыя калючыя замалёўкі аб тагачасных буднях.

У адным з інтэрв’ю паэт на пытанне, ці сумяшчальны палітыка і паэзія, адказаў: “Наогул, усё залежыць ад таго, як напісана... Але ўсё-такі палітычная паэзія, як бы гэта далікатней сказаць, не зусім паўнацэнная. Як і любая аднадзёнка. Тое, за што сёння агітуюць, заўтра можа выглядаць смешна”⁴.

Р. Барадулін лічыў, што дачыненне да палітыкі мае ўся беларуская літаратура: “Так склалася, што беларуская паэзія, беларуская літаратура з самага пачатку палітызаваная. У тым сэнсе, што яна змагалася і змагаецца за беларускасць, за беларускую дзяржаву і за беларускую мову”⁵.

У нумары газеты “Звязда” за 10 кастрычніка 1992 г. была надрукавана паэма *Ачмурэнне*. Імя аўтара было пазначана як Баркулаб Дамавік-Крывіцкі. За гэтым псеўданімаў хаваўся Ніл Гілевіч⁶

¹ С. Грахоўскі, *Безназоўныя элегіі*, „Літаратура і Мастацтва” 1992, № 17.

² С. Грахоўскі, *Празічная вясна*, „Літаратура і Мастацтва” 1992, № 17.

³ С. Грахоўскі, *Карты*, „Літаратура і Мастацтва” 1995, № 51.

⁴ Рыгор Барадулін: “Чорны вол маёй трывогі. Белы вол маёй надзеі...”: Гутарыў Валанцін Жданко, „Звязда” 1992, 24 кастрычніка.

⁵ Рыгор Барадулін: “Над нашай краінай – свая зорка, якая абараняе Беларусь, накіроўвае яе да незалежнасці, да дзяржаўнасці, да неад’емнасці ў Еўропе”: Гутарыў Алесь Карлюкевіч, „Звязда” 1996, 12 кастрычніка.

⁶ Н. Гілевіч, *Збор твораў у 23-х т.*, т. 5: *Літаратурныя містыфікацыі*, Вільня 2007, с. 383.

Як адзначаў Яўген Стасевіч, “у Ачмурэнні высмейваюцца ўсе тыя, хто з распадам Саюза рваліся да ўлады, выкамарваліся на мітынгах, «красаваліся» перад мікрафонамі”¹. Аўтар здолеў перадаць асноўныя моманты палітычных дыскусій у парламенце па ключавых пытаннях сацыяльна-эканамічнага і палітычнага жыцця маладой дзяржавы.

Праз год, 14 кастрычніка 1993 г., у “Звяздзе” быў надрукаваны новы твор Ніла Гілевіча – *Гэй, наперад! Гэй, назад!* Аўтар вызначыў яго жанр як паэма-размова. Твор быў падпісаны імем Базыля Раскапэнды-Бабэцкага. Як пазней згадаў сам Н. Гілевіч, паэма пралажала ў рэдакцыі амаль два месяцы і выйшла ў скарочаным амаль на чвэрць выглядзе. У рэдакцыі чамусьці палічылі, што ў вобразах герояў паэмы трэба бачыць канкрэтных, ды яшчэ “знакамітых і паважаных палітыкаў”. І, мабыць, гэта прымусіла “звяздоўцаў” паасцярожнічаць. Хоць ніякіх канкрэтных правобразаў у творы няма².

На палітычную актыўнасць пісьменнікаў звяртаў увагу старшыня Вярхоўнага Савета Рэспублікі Беларусь Станіслаў Шушкевіч. Так 12 кастрычніка 1992 г. на сумеснай са старшынёй Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь В. Кебічам сустрэчы з прадстаўнікамі творчай інтэлігенцыі, спікер парламента падкрэсліў: “Самае страшнае, калі пісьменнікі пачынаюць займацца палітыкай ў дзяржаўным сэнсе слова. У той час, калі яны павінны несці людзям літаратурнае слова, якое дапамагае справе нацыянальнага адраджэння і рэальнай палітыцы дзяржавы як нішто іншае”³.

Можа падацца, што ў 1991–1994 гг. большасць пісьменнікаў займала актыўную грамадзянскую пазіцыю. На самой справе было іначай. На згаданым XI з’ездзе СПБ Галіна Каржанеўская гаварыла аб тым, што “пераважная большасць творчага саюза заняла ў адносінах да палітычных і грамадскіх падзей пазіцыю пасіўную, плыткую, неакрэсленую. Няўдзел, ухіленне ад выказвання поглядаў, досыць размаіты спектр саміх гэтых поглядаў – вось што мы маем на сённяшні дзень”. Яна адзначала актыўнасць тых, для каго “адцягнenaя і бліскуча праваленая сацыялістычная ідэя падаецца больш важнай, чым рэальныя магчымасці незалежнасці і нацыянальнага самасцвярджэння”⁴.

Пісьменнік Іван Шамякін у 1994 г. азначаў: “Я стары чалавек, а стараюся паспрабаваць асэнсаваць сучаснае жыццё. <...> Вельмі складаныя і супярэчлівыя працэсы ідуць у палітычным, эканамічным і культурным жыцці Беларусі”. Пісьменнік лічыў, што творцы павінны больш звяртацца да праблем сучаснасці: “Як ні дзіўна для мяне, далёка не ўсе нашы пісьменнікі, у тым ліку і маладыя, даходзяць да праблем

¹ Я. Стасевіч, *Кропку ставіць рана...*, „Літаратура і Мастацтва” 1999, № 33.

² Н. Гілевіч, *Збор твораў...*, с. 387.

³ Л. Пересыпкіна, *Не белорусизация, а национальное возрождение*, „Советская Белоруссия” 1992, 13 октября.

⁴ *Думкі, развагі, пажаданні: Матэрыялы з’езда да друку падрыхтаваў Алесь Марціновіч*, „Літаратура і Мастацтва” 1994, № 19.

сучаснасці. Калі мы будзем імкнуцца адысці на нейкую адлегласць, чакаць, калі ўсё супакоіцца, стабілізуецца, а не ісці па гарачых слядах, не думаю, што з'явіцца глыбокія творы пра наша сённяшняе жыццё"¹.

Пасля выбарання Аляксандра Лукашэнкі Прэзідэнтам Рэспублікі Беларусь пачалася палітычная барацьба за ўладу паміж Вярхоўным Саветам і новым суб'ектам палітыкі. Ужо праз паўгода на старонках газеты "Свабода" з'явілася з'едліва-сатырычная ананімная паэма *Лука Мудзішчаў – прэзідэнт*². Імя галоўнага героя было, як і ў папулярнага ў XIX ст. народнага персанажа, якому была прысвечана аднайменная, таксама ананімная, паэма. Беларуская паэма была падпісана імем Ведзьмака Лысагорскага. Гэтае ж імя – пад ананімнай паэмай *Сказ пра Лысую гару*, якая была напісана ў канцы 1970-х гадах. У 2003 г. у аўтарстве *Сказа* прызнаўся Ніл Гілевіч. Дакладнае ж імя аўтара паэмы *Лука Мудзішчаў – прэзідэнт* так і засталася невядомым. У некаторых публікацыях, праўда, называюць імя Рыгора Барадуліна.

У маі 1995 г. у краіне быў праведзены рэферэндум. Змена нацыянальнай сімволікі выклікала пратэст у некаторай часткі грамадства. У краіне пачаўся так званы "міронаўскі рух", названы па імені нападзенага героя беларускага незалежніцкага руху, чыя асноўная дзейнасць палягала ў вывешванні бел-чырвона-белых сцягоў у цяжкадаступных месцах³. Першы сцяг быў узняты 27 ліпеня 1995 г. над 40-метровым комінам райбыткамбіната ў Лёзне.

Асоба Мірона натхняла не толькі на паўтарэнне яго ўчынку, але і на стварэнне мастацкіх твораў. Мастак Алесь Марачкін намаляваў карціну *Мірон*, а паэт Рыгор Барадулін дадаў да яе сваё чатырохрадкоўе:

Дрыжыце: і калхозны трон,
і падхалімскія капэлы,
калі вывешвае Мірон
сцяг родны бел-чырвона-белы!⁴

Анатоль Вярцінскі прысвяціў Мірону верш *Пра таго мужыка і пра гэтага*⁵.

Працягваючы выступаць з сатырычна-гумарэскавымі творамі Н. Гілевіч. Пры гэтым ён выкарыстоўваў розныя псеўданімы. У красавіку 1995 г. быў напісаны *Сказ пра ватнік*⁶. Твор быў створаны "на злобу дня" – да рэферэндуму і парламенцкіх выбараў. З усяго *Сказа...* у той час

¹ На вастрыі часу: Гутарка з Іванам Шамякіным / Гутарку вёў Мікола Мікуліч, „Літаратура і Мастацтва” 1994, № 18.

² В. Лысагорскі, *Лука Мудзішчаў – прэзідэнт*, „Свабода” 1994, 27 снежня.

³ *Мірон* [online], <https://be-tarask.wikipedia.org/wiki/Мірон> [доступ: 20.09.2015].

⁴ С. Печанко, *Мірон. Легенда* [online], http://gazetaby.com/cont/art.php?sn_nid=26031 [доступ: 20.09.2015].

⁵ А. Вярцінскі, *Пра таго мужыка і пра гэтага*, „Літаратура і Мастацтва” 1998, № 22.

⁶ Н. Гілевіч, *Сказ пра ватнік* [у:] Н. Гілевіч, *Збор твораў...*, т. 5: Літаратурныя містыфікацыі, Вільня, 2007, с. 150–151.

была надрукавана толькі невялікая частка – заклік да выбарцаў *Выбірайце, Людзі!*

Цалкам *Сказ пра ватнік* быў надрукаваны больш чым праз год – у верасні 1996 г. у “Літаратуры і Мастацтве” ў дапрацаваным выглядзе пад псеўданімам Зімавей Зюзя. У сваім творы Н. Гілевіч здолеў перадаць грамадскае напружанне і спрэчкі адносна пытанняў, якія выносіліся на рэферэндум ў маі 1995 г.

У 1995 г. паэт Славамір Адамовіч стварыў цыкл лірычных вершаў *Каханне пад акупацыяй*. Сярод іх былі некалькі з відавочнай палітычнай афарбоўкай. Найбольш выдзяляўся *Разьвітальная для Сашы*¹. Але на гэтым вершы паэт не спыніўся. У лістападзе ён выступіў з вершам *Убей прэзідэнта!*

Убей эту сволочь, которая
так гнусно топорщит усы
над нашими всё же просторами,
над ликом родимой красы.
Чем можешь, убей, не раздумывай,
возьми автомат или топор
и вскрой эту голову “умную”,
и выбрось в клоаку, как сор.
Убей эту мразь авторучкою,
или зонтиком, или “пером”,
или вовсе ма-а-аленькой штучкою,
подброшенной в терпкий ром².

Усхваляваны А. Лукашэнка скардзіўся на сесіі Савета Рэспублікі Нацыянальнага сходу Рэспублікі Беларусь: “Але прабачце мне за такую праўду: дзяржава не можа падтрымліваць антыдзяржаўныя тэндэнцыі і антыдзяржаўныя творы. Вы мяне хоць забіце, не разумею, чаму я як прэзідэнт, кіраўнік дзяржавы, мушу падтрымліваць публікацыю верша, кшталту, *Забі прэзідэнта?* Мы нікога не пасадзілі, нікога не пакаралі. Хаця ў іншых дзяржавах за такія рэчы караюць”³.

У красавіку 1996 г. С. Адамовіч быў арыштаваны. Яго абвінавачвалі ў закліках да змены дзяржаўнага ладу, незаконным перасячэнні мяжы і незаконным нашэнні халоднай зброі. Праз 10 месяцаў паэта выпусцілі пад падпіску пра нявыезд. У жніўні 1997 г. на адным з апазіцыйных мітынгаў С. Адамовіч публічна зашыў сабе рот у знак пратэсту супраць уціску свабоды слова.

У 2012 г. аўтар так інтэрпрэтаваў змест свайго знакамітага верша: “Усё ж такі верш быў не пра заклікі, не пра мае як паэта вымогі да людзей, да грамадства змяняць у сабе раба ці дыктатара. <...> Перш за

¹ С. А д а м о в і ч, *Каханне пад акупацыяй* [online],
http://library.by/portalus/modules/belpoetry/readme.php?subaction=showfull&id=1096111022&archive=&start_from=&ucat=1& [доступ: 21.09.2015].

² *Ibidem*.

³ Цыт. паводле: С. А д а м о в і ч, *Убей прэзідэнта* [online],
<http://www.bielarus.net/vybar/123/adam.htm> [доступ: 21.09.2015].

ўсё гэты заклік – сігнал SOS. Такі персанаж не можа быць, не можа дамінаваць у нашай палітычнай гісторыі альбо палітычнай сітуацыі. І мы як мага хутчэй мусім ад яго вызваліцца. <...> Як данесьці мэсыдж, каб гэта максімальна дайшло і да грамадства, і да гэтага персанажа? Толькі такім гранічна рэзкім стылем, гранічна рэзкімі словамі! Таму што гэта з тых персанажаў, з тых індывідаў, якія разумеюць толькі грубыя, рэзкія словы. Я ж не выкарыстоўваў там нелітаратурных выразаў, але, тым ня менш, рэзкія словы, назвы і дэфініцыі там даваліся”¹.

Зразумела, што такія настроі сярод творцаў не маглі застацца без увагі А. Лукашэнкі. На сустрэчы Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь з прадстаўнікамі творчай інтэлігенцыі краіны 24 лістапада 1995 г. гучаць абвінавачанні творцаў у датычнасці да развалу СССР: “У грамадства ёсць нямала падставаў для здзіўлення ў сувязі з некаторымі заявамі, а то і палітычнымі дзеяннямі асобных дзеячаў мастацтва і культуры. Будзем шчырымі, той жа снежань 1991 года стаў магчымым яшчэ і таму, што на працягу шэрагу гадоў у публіцыстыцы, і не толькі ў ёй, ствараўся магутны фон для распаду, нацыянальнага супрацьстаяння і ўзаемнай разлютаванасці”². У выступленні прысутнічала крытыка палітычнай заангажаванасці асобных дзеячаў культуры і мастацтва краіны: “На жаль, і ў творчым асяроддзі <...> ёсць нямала не толькі аматараў, але і выканаўцаў агрэсіўных палітычных інтрыг”. Ён вініў у гэтым “радыкальна-нацыяналістычныя колы”, якія “здолелі ў значнай ступені падмяць пад сябе сферу культуры, мастацтва, журналістыкі”. На думку А. Лукашэнкі, агрэсіўны нацыяналізм праявіў сябе найбольш у духоўнай сферы³.

Але не гэта, на наш погляд, галоўнае. Аналіз выступленне сведчыць аб зменах асноўных філасофскіх складальнікаў палітычнага курсу краіны. Яны былі акрэслены як “сацыяльная справядлівасць, саборнасць, славянскае братэрства – гэта наш выбар, наш шлях, наша палітычная філасофія!”⁴ Пра нацыянальную дзяржаўнасць і нацыянальную арыентацыю ўрадавай палітыкі, ужо не гаварылася. Нацыяналізм зноў стаў шкодным. Відавочна, што новыя тэндэнцыі вельмі востра адчулі творцы.

Багаты на палітычныя акцыі і творчыя праекты з палітычнай афарбоўкай быў 1996 г. Водгукам на падзеі так званай “Мінскай вясны” 1996 г. стаў верш Ніла Гілевіча *Як бы і не бачыць*, датаваны 27 мая 1996 г.

¹ С. А да м о в і ч, “Мы, беларусы, не такія слабыя, каб у рэшце рэшт не вырашыць нашы праблемы” [online], <http://palitvianyni.info/naviny/2012/11/8700> [доступ: 21.09.2015].

² Подлинная культура всегда была элементом созидания, несущей конструкцией человеческого дома: Тезисы выступления Президента Республики Беларусь Лукашенко А.Г. на встрече с творческой интеллигенцией 24 ноября 1995 г., „Советская Белоруссия” 1995, 8 декабря.

³ Ibidem.

⁴ Ibidem.

На вышкі –
 Ход падзей глядзець –
 Усперлі дзеда-шамкалу.
 <...>
 І апантана, як шаман,
 Як тоўсты Буду, шамкае,
 Што ў нас свабода – не падман
 І прад маной не шаркае.
 Як бы й не бачыць са сваёй
 Вяршыні алімпійскае,
 Што ў нас свабода ўжо крывёй
 З-пад чорных палак пырскае.¹

Відавочна, што ў выніку рэалізацыі рашэнняў рэферэндумаў 1995–1996 гг. адбылася істотная карэкціроўка не толькі палітычнага ладу, але і яе культурна-ідэалагічнага складніку. Частка творчай інтэлігенцыі, адчуўшы кан'юнктуру, перамясцілася ў праўладны лагер. А другая частка яшчэ больш радыкалізавалася.

Р. Барадулін у той час так характарызаваў гэтыя працэсы: “Сучасная ідэалогія вынесла з мінуўшчыны ўрокі. Праяўляецца старанне падняць прэстыж, стварыць імідж тым, хто падтрымаў, не пасаромеюся сказаць, па-халуйску падтрымаў самыя некаторыя бязглуздыя крокі ўлады. Стараюцца падтрымаць прэміямі, званнямі, частым згадваннем у сваёй добранадзейнай абойме. Але ўсё роўна рэакцыя атрымліваецца адваротнай. Грамадства ўсё ж такі свядомае, няхай і не ўсё. <...> Задача ўлады – мець свайго мастака, прыдворнага паэта, пісьменніка, які б абслугоўваў яе. <...> Сёння калі не быць у апазіцыі да ўсяго таго рэакцыйнага, што адбываецца ў жыцці, то значыць маўкліва пагаджацца з ім. Таму займаюся палітыкай, што не хачу і не магу маўчаць”².

Свой погляд на падзел інтэлігенцыі па палітычных поглядах выказваў паэт і публіцыст Генадзь Пашкоў: “Калі няма аднадушнасці ў лагеры інтэлігенцыі, то і пра выразны падзел таксама гаварыць не выпадае. Але, магчыма, на паверхні больш заўважныя толькі дзве часткі. <...> Ні адных, ні другіх нельга абвінаваціць, што яны адарваліся ад родных каранёў. Проста адна частка інтэлігенцыі з нейкай надзеяй глядзіць на Захад. Другая частка – з большай надзеяй на Усход, маючы на ўвазе славянскае адзінства. Напэўна, ёсць і такія, хто «працуе» за розныя гранты”. Пры гэтым Г. Пашкоў выказваўся за пошук ўзаемапаразумення паміж антаганістамі: “Лічу, што гэта ў асноўным не варожы падзел. Па абодва бакі знаходзяцца таленавітыя людзі, якія ўносяць вялікі ўклад у агульнадзяржаўную справу. Проста такі зараз пераломны час. Але ў цяжкія моманты гістарычнага

¹ Н. Гі л е в і ч, *Як бы й не бачыць* [у:] Н. Гі л е в і ч, *Збор твораў...*, т. 4: *Сатыра і гумар 1948–2003*, Мінск 2003, с. 68–69.

² Р. Барадулін, “... Улада пацвельвае з творцаў: “Баршчу не зварыце, рэцэпт у нас...””: *Гутарыў Алесь Карлюкевіч*, „Звязда” 1997, 10 ліпеня.

развіцця трэба знаходзіць агульную мову. Агульнай жа мэтай з'яўляецца наша дзяржава. Агульным клопатам – лёс нашага народа. І ісці нам трэба калі ўжо не плячо ў плячо, то хаця б у адным напрамку”¹.

Адметным у палеміцы на тэму “творца і палітыка” на наш погляд, з’яўляецца выказванне паэта Алеся Разанава: “Калі мастацтва – мастацтва, тады яно і палітыка, калі мастацтва – палітыка, тады яно перастае быць і палітыкай, і мастацтвам. Мастацтва мае сваю ўнутраную мэту. І яна можа не супадаць з мэтамі палітычных рухаў ці партый. Хай паэт слухаецца свайго ўнутранага голасу і не баіцца казаць праўду. А праўда – самая палітычная з’ява”².

Сваімі назіраннямі за зменамі, што адбываюцца ў грамадстве і сярод палітычных эліт у сваіх вершах дзеліцца Н. Гілевіч. Акрамя вялікіх паэтычных твораў, ён напісаў шэраг невялікіх сатырычных вершаў на грамадска-палітычныя тэмы. Сярод іх: *Новыя святы (Праект для абмеркавання)* (1994 г.), *Прадкажанне* (1994 г.), *Шмат было іх* (23.5.1995 г.), *Ці не задаўга?* (ліпень 1996), *Скарга тэлегледачоў кіраўніку тэлебачання* (10.09.1996), *Суздор і цалкавіта* (май 1997), *Як дзед бабу западозрыў* (кастрычнік 1997 г.).

У верасні 1997 г. у вершы *Наконт камянёў* Н. Гілевіч апісвае настроі сярод прадстаўнікоў улады. Пры гэтым паэт заклікае да працягу актыўнай палітычнай барацьбы і абгрунтоўвае сваю пазіцыю:

Галоднай вёскі хлопчыкі рахітныя,
“У людзі” выбіўшыся з галыцьбы,
Сядзяць у крэслах, сытыя і хітрыя,
І заклікаюць жыць без барацьбы. <...>
З-за аднаго цяпер яны нервуюцца:
Не могуць рады ўнукам родным даць.
Крычаць: “Пакіньце мітынгі на вуліцах!”
Крычаць: “Пара ўжо камяні збіраць!”
А для чаго збіраць? Каб зняць пульсаванне
Злабы ў крыві? Каб быў спакой і лад?
Ці для таго, каб вокны біць “пісацелю”,
Як у Гародні – шмат гадоў назад?³

Не абмінуў Н. Гілевіч і тэму прыстасаванства да ўлады асобных твораў. Герой верша *Папалечнік* апавядае пра сваё жыццё ў згодзе з усімі кіраўнікамі, якія змянялі адзін аднаго. З кожным герой меў дружбу, “ва ўсім трапляў у тон”, “не меў праблем ніколі”. За гэта яму сыпаліся ўдзячнасці, лілося шмат дабра. Наш герой быў далучаны да “касты першых”, меў магчымасць класці “тысёнцы” на чорны дзень. Але

¹ Г. П а ш к о ў, “Калі мы будзем цягнуць дзяржаўны воз падобна раку, лебедзю і шчупаку. То наўрад ці што добрае з гэтага атрымаецца...”: Гутарыў Аляксандр Карлюкевіч, „Звязда” 1997, 10 ліпеня.

² Т. А н т о н а в а, Аляксандр Разанаў і ягонае паляванне ў райскай даліне, якая завецца Беларуссю, „Звязда” 1997, 5 снежня.

³ Н. Г і л е в і ч, *Наконт камянёў* [у:] Н. Г і л е в і ч, *Збор твораў...*, т. 4, с. 73–74.

час змяніўся, стала новая ўлада. Герой і тут не разгубіўся і абяцае адда-
насць за адпаведнае фінансаванне:

Пасля яшчэ і ў Анатоля
Пабыў папличнікам крыху.
Ды тут падгадзіла мне доля
І сцерла ўлады на труху!..
Ну, а цяпер я твой папличнік,
Служу – як гэным слугаваў.
Хоць я і дзед, ды не запечны, –
І ты мне ўсё-такі надбаў!
Надбаў, надбаў! Не паскупіся!
І я, на шчодрасць у адказ,
Як багамаз-ікананісец,
Дадам сусальнага ў абраз¹.

Самі ўлады працягвалі выкарыстоўваць рычагі мірнага ўздзеяння на творцаў. У канцы 1997 г. – 29 снежня – адбылася сустрэча Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь з прадстаўнікамі творчай інтэлігенцыі. На ёй кіраўнік дзяржавы запэўніў, што дзяржава будзе падымаць статус творчых людзей, клапаціцца пра тое, каб сапраўдны талент атрымліваў належнае ўзнагароджанне за сваю працу. Былі прадстаўлены планы па заснаванню Прэзідэнцкіх грантаў для творцаў, спецыяльнага фонду па падтрымцы культуры і мастацтва. Былі закрануты праблемы кінапракату, структуры творчых саюзаў, рэфармавання беларускага тэлебачання. Была выказана занепакоенасць адсутнасцю належнай увагі выхаванню творчай змены. На сустрэчы з боку А. Лукашэнкі была выказана крытыка газеты “Літаратура і Мастацтва”. З ягоных словаў вынікала, што пазіцыя газеты не адпавядае яе задачам, што яна ледзьве не цалкам супярэчыць абранаму курсу краіны, не ўпісваецца ў ягоны кірунак. Як выснова з гэтага меркавання прагучала прапанова аб тым, каб газета фінансавалася з тых жа крыніц, што і ўся апазіцыйная прэса, а не са сродкаў дзяржбюджэту².

У адказ на такія прэтэнзіі рэдактар газеты Уладзімір Някляеў вызначыў наступную пазіцыю газеты: “Пазіцыя газеты заключаецца ў адстойванні прыярытэтаў нацыянальнай мовы, культуры, духоўнасці перад усім і перад усімі, у тым ліку і перад уладнымі структурамі да самага іх верху, калі прыярытэты гэтыя падвяргаюцца альбо нападкам, альбо рэвізіі ва ўгоду часовым меркаванням і палітычнай кан’юнктурай”³.

У гэты ж час пачаліся напады на народнага пісьменніка Беларусі Васіля Быкава. У 1997 г. у газеце беларускіх камуністаў “Мы і время” быў надрукаваны артыкул *Обыкновенный цуда*, “прысвечаны” пісьменніку. У тым жа годзе пяць аднапалчан, якія служылі з творцам у 252-й

¹ Н. Гі л е в і ч, *Папличнік* [у:] Н. Гі л е в і ч, *Збор твораў...*, т. 4, с. 75–76.

² У. Н я к л я е ў, *Нацыянальная культура знойдзе падтрымку*, „Літаратура і Мастацтва” 1998, № 1.

³ *Ibidem*.

дывізіі, падпісаліся пад лістом *Прививка неприязни*. У ім сцвярджалася: “Военные повести ваши, Василий Владимирович, остаются с нами, а вот с Быковым-политиком в разведку мы не пойдем”. Тэкст перадрукавалі “Народная газета”, “Знамя юности” і “Славянский набат”¹.

У 1997 г. Васіль Быкаў даваў інтэрв’ю расійскаму пісьменніку Дзмітрыю Быкаву. Той запытаўся: “Может быть, раз такая травля, вам хоть уехать? В Москву?” Быкаў адказаў: “Я сейчас все более подумываю о переселении не в другой город, а в какой-нибудь более комфортный мир”².

5 чэрвеня 1998 года Быкаў разам з жонкай Ірынай Міхайлаўнай выехаў з Беларусі праз Маскву.

Сам А. Лукашэнка ў 1998 г. на сустрэчы з Радай Саюза пісьменнікаў пра В. Быкава выказаўся так: “На яго творах я рос, я ўсе яго кнігі перачытаў. Яго пазіцыя адносна Прэзідэнта Беларусі цалкам абсурдная. Я не разумею, за што ён на мяне накінуўся: «фашызм», «дыктатура» і іншае. Ні разу не бачыў чалавека, і – «такі-сякі». Я ж аб ім нідзе дрэнна не сказаў. <...> Гэта сапраўды таленавіты чалавек. Гэта вялікі чалавек. І да Быкава мы адносімся не горш, чым да яго адносіліся камуністы, калі ўзнагароджвалі ордэнамі, медалямі і гэтак далей. Мы сапраўды пачалавечы да яго падыходзім. <...> Нават перад ад’ездам я папрасіў: звязьцеся ад майго імя з Быкавым, спытайце, што яму патрэбна, якая падтрымка. Не хоча, каб Прэзідэнт яго падтрымліваў, я знайду магчымасць зрабіць гэта іншымі шляхамі. Але, на жаль, яго атачэнню больш, чым яму, неабходна была акцыя”³.

У маі 1998 г. адбыўся XII з’езд Саюза беларускіх пісьменнікаў. Напярэдадні яго штотыднёвік “Літаратура і Мастацтва” спытаў ў некаторых творцаў, якім ім бачыцца бліжэйшая будучыня Саюза пісьменнікаў⁴. Павел Місько вельмі трапна ахаарактарызаваў становішча ў асяроддзі творцаў. Ён прагназаваў будучыню Саюза пісьменнікаў як даволі змрочную і даў гэтаму абгрунтаванне: “Ідэям Адраджэння, якія яшчэ некалькі гадоў назад натхнялі і аб’ядноўвалі амаль усіх членаў саюза і якім яны служылі, шмат хто здрадзіў: пабег не служыць, не «глаголом жечь сердца людей», а ўслогоўваць тым, хто мае ўладу, хутчэй ухапіць тлусцейшы кавалак (пакуль ёсць магчымасць)”. П. Місько кантактаваў факт уварвання паліткі ў літаратуру, вялікі раскол у шэрагах пісьменнікаў. “Пісьменнікаў, што не вітаюцца адзін з адным, робіцца ўсё больш”, – адзначыў суразмоўца і адзначыў цяжкасці з утрыманнем у адной суполцы і “вала і «трепетную лань»”. І гэта не дзіўна, бо “нават краіна не мае агульнанацыянальнай ідэі, блукае з завязанымі вачыма”.

¹ Васіль Быкаў з’язджае з Беларусі [online], <http://90s.by/years/1998/bykau.html> [доступ: 21.09.2015].

² *Ibidem*.

³ Президент – писатели: диалог во имя Беларуси. Стенограмма встречи А.Г. Лукашенко с членами Рады Союза белорусских писателей 5 августа 1998 г., „Советская Белоруссия” 1998, 16 сентября.

⁴ Што з’езд чарговы нам рыхтуе?, „Літаратура і Мастацтва” 1998, № 14.

Ён выказваўся за захаванне творчага саюза.

Непасрэдна на з'ездзе прагучалі сур'ёзныя выступленні, якія датычылі не толькі праблем літаратуры, але і закраналі балючыя грамадска-палітычныя пытанні часу. Асноўным на той час было пытанне палітычнай інтэграцыі Беларусі і Расіі. У красавіку 1997 г. была падпісана Дамова аб стварэнні Саюза Беларусі і Расіі. Ішло фарміраванне выканаўчых органаў Саюза, агульнага бюджэту, распрацоўваліся першыя саюзныя праграмы. Зразумела, што ўсё гэта суправаджалася значнай інфармацыйнай падтрымкай з боку сродкаў масавай інфармацыі. У колах беларускай інтэлігенцыі гэтыя працэсы ўспрымаліся неадназначна. Некаторыя дзеячы культуры і мастацтва бачылі ў гэтым здраду беларускіх палітыкаў, прадвешчалі хуткую страту незалежнасці Беларусі. У сваім выступленні народны паэт Беларусі Н. Гілевіч канстатаваў: "Сёння <...> нялюдская палітыка «разделяй и властвуй» працягваецца ў асабліва цынічных, брутальных формах. Грамадства раскалваецца далей і далей. Вядома ж, гэта не магло не закрануць і мастацкую інтэлігенцыю, не магло не адбіцца на жыццядзейнасці творчых суполак". Сам паэт такім чынам вызначаў сваю пазіцыю: "Афіцыйныя СМІ ў Беларусі надрываюцца ад крыку пра саюз славянскіх народаў. Агітуюць, заклікаюць, пераконваюць, што толькі ён уратуе славян ад пагібелі. Марныя намаганні. Ніякі вялікі саюз славянскіх народаў не ўтворыцца. Яго не будзе датуль, пакуль праімперскія шавіністычныя сілы будуць асіміляваць беларусаў і вынішчаць беларускую мову. Сапраўднае брацтва славян пачнецца тады, калі на беларускім небасхіле знікне цень двухгаловага арла, а ў самой Беларусі скрозь і ўсюды запануе беларуская мова"¹.

Тэму ўзаемаадносін творцаў і ўлады паэт адлюстравваў у вершы *Як прыгажэе ў свеце* (сакавік 1998 г.). У ім Н. Гілевіч накіроўвае сваю сатыру на тых дзеячаў культуры, якія актыўна падтрымалі грамадска-палітычныя змены другой паловы 1990-х гадоў. У вершы паэт абыгрывае прозвішча чыноўніка, які меў непасрэднае дачыненне да фарміравання і здзяйснення палітыкі ў галіне культуры і інфармацыі.

Куды ні кінь – разгул	Дзе паслужыць красе?
Дзікунства, рабаўніцтва.	Няма ніякай тайны:
Наўзахап рвуць, грабуюць!	У падмятайлы ўсе!
Мараль – у лужу ніцма!	Усе – у падмятайлы!
І ахапіў адчай	Бярыць дзеркачы,
Майстроў, маэстраў, творцаў?	Скрабкі, саўкі і вёдры,
"А як жа будзем мы –	Хвастатым хвартухом
Пад ласкай царадворцаў?	Аперажыце бёдры,
З любоўю да людзей	Выходзьце рана ў двор,
І з імем Бога ў сэрцы,	Змятайце бруд і смецце, –
Дзе нам расе служыць –	І стане бачна ўсім,
Каб прыгажэла ў свеце?..."	Як прыгажэе ў свеце! ²

¹ Н. Гі л е в і ч, *І з нейкай садысцкай азвярэласцю*, „Народная воля” 1998, 13 мая.

² Н. Гі л е в і ч, *Як прыгажэе ў свеце* [у:] Н. Гілевіч, *Збор твораў...*, т. 4, с. 78–79.

Настроі ў грамадстве другой паловы 1990-х гадоў, падзел на “сваіх” і “чужых”, ворагаў і прыхільнікаў дзеючай улады паэт перадаў у вершы *Вучоная вош* (1998).

Іншы паэт – Анатоль Вярцінскі – свае перажыванні за далейшы лёс Беларусі, якая захоплена інтэграцыйным працэсам з Расіяй, выказаў у вершы *Здарэнне з беларускім часам*:

Прымроілася мне ў сне
(мозг сонны на што ні здольны),
што сталі гадзіннікі ўсе –
наручны, насценны, настольны... <...>
Замерлі ўсе як адзін,
І я ўсклікаю спрасоння:
“Дык колькі ж усё-ткі гадзін?
Якая дата сёння?
Год які на двары?
Ці новы ўжо, ці стары?
Пара надыходзіць якая?
Што нас заўтра чакае?..”
І чуецца мне ў адказ – насмешлівая інтанацыя:
“сказаць, што чакае вас? –
Інтэграцыя... Інтэграцыя...”

Абвастрэненне адносінаў з Заходняй Еўропай, якое адбылося ў 1998 г., грамадска-палітычныя дыскусіі аб месцы Беларусі ў Еўропе сталі тэмай для кароткіх паэтычных замалёвак паэта пад агульнай назвай *Мы і Еўропа* і сатырычнага верша *Як быць з НАТА?* На ўдзел моладзі ў апазіцыйных акцыях паэт адгукнуўся вершам *Адна асаблівае нашай школьнай рэформы*¹.

Г. Бураўкін ахарактарызаваў настроі асноўнай часткі пісьменнікаў ў 1998 г. такім чынам: “Пераважная большасць прыцішылася і чакае. Асноўны лозунг такі: Мы ў палітыку не ўмешваемся. Ня справа літаратара бегаць па мітынгах. Мы творцы – і гэтым усё сказана. Не здзіўлюся, калі ў лепшыя часы шмат якіх з гэтых «тварцоў» будуць біць сябе ў грудзі і даводзіць праз усе магчымыя публічныя каналы, што яны зараз і ёсць самыя сапраўдныя барацьбіты. Мо нават нешта і з шуфлядаў выцягнуць – глядзіце, не друкавалі, падцэнзурныя творы. Дысідэнтамі, маўляў, пры Лукашэнку былі... А на самой справе звычайная беларуская абачлівасць: каб чаго ня выйшла, лепш перасяджу. Зноў жа – кватэры, сям’я, пасада. Няхай ужо іншыя, а мы дачакаемся разбору шапак. Галоўнае, не празываць”².

Ды і сам паэт ў той год выступіў з вершам, у якім выказаў сваю стомленасць палітыкай і адначасова заявіў пра сваю пазіцыю адносна ўлады:

¹ „Літаратура і Мастацтва” 1998, № 22.

² Г. Бураўкін, “Зараз на Беларусі час Вялікага Хама”: Гутарыў Антон Лабовіч, „Пагоня” 1998, № 4.

Задыхаюся ў пыле і ў мыле.
 З ног валюся ад сумятні.
 Ухайдокалі,
 Надламілі
 І мяне акаянныя дні. <...>
 Цягнуць злева
 І клічуць справа,
 Звон разгойдваюць вечавы...
 Божа мой,
 Ну якая справа
 Мне да гэтай бойкай братвы?
 Хай ля ўлады таўчэца чэлядзь
 І падбрыкваюць порстка панкі,
 І зладзюжны набытак дзеляць,
 І да славы бягуць нацянькі!..
 Не па мне сёння ў свеце такое.
 Напрамілы Бог я прашу:
 Ну пакіньце мяне ў спакоі
 Ну не лезьце пішчом у душу!¹

Але Г. Бураўкін працягваў выказваць сваю пазіцыю да палітычных працэсаў, балюча ўспрымаў ўмацаванне беларуска-расійскіх адносін, адзначаў падзенне дабрабыту народа і ролю ў гэтым палітычных эліт²:

У тупой базарнай даўцы	Прадаюць і край свой горды
На нязжатай паласе	За суседскі мех дзярма,
Занялі хрыстапрадаўцы	Хто – за крэсла,
Месцы выгадныя ўсе.	Хто – за ордэн,
І цяпер глядзі:	А хто – проста задарма.
Нібыта	Ладзяць д'ябальскія гульні,
Не скародзяць, не куюць, –	Лапяць зношаны хамут...
А агульны наш набытак	Што ім клопат наш агульны?
Гэтак бойка прадаюць.	Што ім наш бацькоўскі кут?

Балюча паэт успрымаў працэсы, якія адбываліся ў сферы сродкаў масавай інфармацыі. Выкарыстоўваючы жанр байкі Г. Бураўкін крытыкаваў вядомую палітычную асобу, якая ў 1995–1997 гг. адказвала ў Адміністрацыі Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь за працу СМІ, займала пост Старшыні Дзяржаўнага камітэта па друку³:

Ёсць у Амерыцы звярок,	У тэлескрынку ён запоўз,
Які завецца скусам. <...>	Здабыў гняздо ў газетках.
Ну хай бы жыў сярод дзівос,	І калі дзе крамола ёсць
Сярод чужога людю,	Ці вольніца якая,
Дык нехта ж і да нас прывёз	Ён узнімае шчэццю поўсць
Смярдзючага паскуду.	І свой струмень пускае.
І што вы думаеце? –	І лёгка мае хлеба кус
Лёс	І цёплы кут за плотам,
Якраз прылашчыў гэтакіх:	Бо сёння гэты самы скус –

¹ Г. Бураўкін, *Новыя вершы*, „Звязда” 1998, 2 снежня.

² *Ibidem*.

³ Г. Бураўкін, *Скус*, „Звязда” 1998, 2 снежня.

Патрэбная істота.	Аднойчы ўзяць і прыдушыць
Але ўжо ў многіх у душы	Абрыдзелага скусна.
Варушыцца спакуса	

У іншым вершы¹ паэт перадаў настроі запалохвання грамадства, якія сталі ўзмацняцца ў перыяд пашырэння рэпрэсій з боку ўладаў да актыўных удзельнікаў палітычных акцый:

Вы верыце прамовам,	І кожны цмок і глык,
Што на сваёй зямлі	І плёткі ўсе, і шашні
Нарэшце канчаткова	Пастаўлены на ўлік.
Мы страх перамаглі. <...>	І гэта ўсё аднойчы,
А за спіною глуха	Як выбуховы тол,
Паўзе зларадны шэпт,	Не паглядзеўшы ў вочы,
Свідруе мозг і вуха:	Вам пакладуць на стол...
– За ўсімі сочыць шэф.	І як вас ні лячылі,
Усе ўзняймайце лапкі,	А стрэс па сэрцы –
Бо на любога з вас	Трах!
Ёсць у архіве папкі	Ну вось...
І рапартаў запас.	А вы лічылі,
Там вечар учарашні	Што вас не возьме страх...

Да 1998 г. адносіцца выказванне літаратуразнаўцы Іван Чарота аб істотнай ролі паэтаў ва ўздзеянні на грамадства: “Хоць у Расіі і было сказана «паэт у Расіі больш чым паэт», але паэт там ніколі не браў на сябе такіх функцый. А ў нас менавіта паэты ўзялі на сябе функцыю «выхавання грамадства». І хочучь захоўваць яе да апошняга часу. Нягледзячы на тое, што апошнія пяць-шэсць гадоў грамадства абсалютна не рэагуе на гэты статус паэтаў”².

5 жніўня 1998 г. адбылася сустрэча Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь з членамі Рады Саюза беларускіх пісьменнікаў³. На ёй кіраўнік дзяржавы падкрэсліў важнасць грамадзянскай пазіцыі пісьменнікаў, вялікую моц уздзеяння іх творчасці на чытачоў, выказаў свае пажаданні да выказвання творцамі сваёй пазіцыі: “Літаратура – гэта вялікая палітыка. Пісьменнікі – гэта вялікія палітыкі. Але я бы хацеў, каб вы сваю палітыку рабілі не на вуліцах, не крыкам і гвалтам, а прамом. У вас вельмі моцная зброя. І я хачу, каб гэта зброя выкарыстоўвалася на карысць народа і нашай дзяржавы”. А. Лукашэнка падкрэсліў: “Якога курса трымацца – гэта ваша справа. Вы людзі творчыя. Пісьменнікаў нельга прымусіць пісаць аб тым, чаго нехта хоча”. Разам з гэтым Прэзідэнт некалькі разоў падкрэсліў, што “падтрымка з боку дзяржавы, улады і Прэзідэнта вам будзе забяспечана на прынцыпах узаемнасці”. Ён патлумачыў гэта наступным чынам: “Гэта не значыць, што трэба пісаць пра

¹ Г. Бураўкін, *Страх*, „Звязда” 1998, 2 снежня.

² І. Чарота, *Рытуальная злосць ідэальнага крытыка*, „Літаратура і Мастацтва” 1998, № 43.

³ *Президент – писатели: диалог во имя Беларуси. Стенограмма встречи А.Г. Лукашенко с членами Рады Союза белорусских писателей 5 августа 1998 г.*, „Советская Белоруссия” 1998, 16 сентября.

мяне толькі харошае ці хваліць мой курс і мяне. Зусім не. Але пісьменнікаў, якія ў карычневай прэсе заклікаюць да забойства Прэзідэнта, Прэзідэнт падтрымліваць, канешне ж, не будзе. Праўда, і нападаць на іх не стане, клапацячыся аб сваім аўтарытэце”¹.

Восенню 1998 г. Беларусь апынулася ў вострым эканамічным крызісе. Вярнуліся чэргі, дэфіцыт прадуктаў харчавання. 25 снежня дэманстранты перакрылі праспект Скарыны ў Мінску ў знак непрыняцця падпісанай у Маскве прэзідэнтамі дзвюх краін Дэкларацыі аб далейшым яднанні Беларусі і Расіі, дамовы аб роўных правах грамадзян і Пагаднення аб стварэнні роўных умоваў суб’ектам гаспадарання. Часткай насельніцтва гэта было расцэнена як здача суверэнітэту Беларусі. Хваляваннем за лёс незалежнасці краіны, папярэджаннем палітычным дзеячам аб адказнасці за зробленае напоўнены верш Н. Гілевіча *І спытае суд высокі*²:

І спытае неўзабаве	Хто даў права скамарохам
Суд высокі, грозны:	Руйнаваць свабоду.
“Вы чаму другой дзяржаве	Прывітаную народам
край збывалі родны?	У малітвах Богу?..”
Хто дазволіў ніцым духам	Так няўмольны суд спытае
так распараджацца	З рукаблудаў здрады.
лёсам Маці, што ў пакутах	І ніхто хай не чакае
праглі долі-шчасця?	Ад яго спагады.

У вершы *Я голад знаў*³ з прысвячэннем “суседзям па чарзе за яйкамі” пераплецены эканамічныя і палітычныя праблемы. Аўтар заклікае:

Правадыры! Вы што – аслеплі?	Ну, ладна: туга з сырам-маслам,
Паніклі з гора,	што з-пад кароўкі.
народ дрыжыць, што і ў бясхлеб’і	А праўду – можна выдаць масам
гібецьме сора.	без нарміроўкі?
Але яшчэ страшней-пакутней	То ж не гавядзіна ў бляшанках!
цярпліўцу-люду	Пры тварах постных –
карміцца мешанкай атрутнай	кажы ўсю праўду і не шамкай
з хлусні і бруду	пра нейкі поспех!

Падобную грамадзянскую пазіцыю займаў Г. Бураўкін. І вершы той пары па змесце вельмі падобныя да вершаў Н. Гілевіча⁴:

Хаця вы зноў –	І даклады,
За перамены	І пыху вашу,
За ветры новыя ў двары,	І спалох.
Мы ўсіх вас ведаем пайменна,	І вы не верце,
Падманшчыкі і ліхвяры.	Што гасціла
Мы ўсё запомнілі дакладна,	У вас павага насамрэч.
Калі дзялілі вы пірог:	Не абміне вас літасціва
І клятвы вашы,	Закона затупелы меч.

¹ *Ibidem*.

² Н. Гі л е в і ч, *І спытае суд высокі*, „Народная воля” 1998, 30 снежня.

³ Н. Гі л е в і ч, *Я голад знаў*, „Народная воля” 1998, 30 снежня.

⁴ Г. Б у р а ў к і н, *Без назвы*, „Народная воля” 1998, 30 снежня.

Вас, Вузкалобых,	Вы свой пачуеце прысуд.
Вірлавокіх, –	І засмыліць у вас азадак
Усіх	У пекле вогненным на дне,
Пакліча Боскі суд.	І прысаромлены нашчадак
Не на зямлі,	Вас назаўсёды пракляне.
Дык на аблоках	

У 1999 г. у Беларусі працягваецца эканамічны крызіс, разгортваецца гіперінфляцыя. У маі 1999 г. была спроба правядзення альтэрнатыўных выбараў Прэзідэнта Рэспублік Беларусь. Праз чатыры месяцы пры загадкавых абставінах зніклі Віктар Ганчар і Анатоль Краскоўскі. Інтэграцыйныя працэсы з Расіяй прыводзяць да падпісання 8 снежня 1999 г. Дамовы аб стварэнні Саюзнай дзяржавы.

У 1999 г. гродзенская газета “Пагоня” друкуе падборку вершаў мясцовага паэта Юрыя Гуменюка. Сярод іх і верш з лірычнай назвай *Гронка акацыі*. Але яго змест зусім не лірычны. Паэт распавядае як бы пра свой стан, рэфлексуе пра палітычныя працэсы ў краіне, гаворыць аб стомленасці ад палітычных прамоваў, ад якіх нідзе не дзецца:

Палітычных маньякаў забавы вар’яцкія
ціск у жылах грамадства настолькі павысілі,
што правовы ня спыняць яго заліхвацкія,
ані бляск малады прэзідэнцкае лысіны.
Думкі рояцца ў келіху зманлівай вадкасці,
ім кактэль летаргічны звужае прастору.
Варта вырвацца з ключняў саўковай нахабнасці,
уцячы стрымгалоў па крываваых разорах
і прыступак знайсці на аддаленай станцыі...
Зрэшты й там лукашыстыя, пэўна прымрояцца.
Зноўку гляну тады я на гронку акацыі –
далікатныя нэрвы няхай супакояцца¹.

Герой іншага верша Ю. Гуменюка, стомлены грамадска-палітычнай сітуацыяй у краіне, страчвае натхненне і імкнецца напіцца і сысці ад рэчаіснасці ў свет весялосці і гульбы:

А інакш, напэўна, немагчыма
ў нашай апаганенай вар’ятні,
дзе замест гаворкі – пантаміма
ды настрой далёка не выдатны.
Тут пануе хамства і распуста,
Старшыня саўгасу валадарыць,
насаджае норавы і густы,
пра пасаг крамлёўскі стала марыць.
Вось чаму так хочацца напіцца
І зямлю апырсаць угнаеннем,
разгуляцца ці развесяліцца,
каб не страціць кайфу ад натхнення².

¹ Ю. Г у м я н ю к, *Гронка акацыі*, „Пагоня” 1999, 4 траўня.

² Ю. Г у м я н ю к, *Натхненне*, „Пагоня” 1999, 4 траўня.

Аб творчасці на пераломе стагоддзяў выказваўся Р. Барадулін: “За савецкім часам пісалася багата, бо быў малады. Але не ўсё можна было друкаваць. Пра пэўныя рэчы нават падумаць забаранялася. <...> У вузкім прамежку незалежнасці можна было пісаць усё і друкаваць амаль ўсё. Цяпер пісаць пакуль што можна як не ўсё, але друкаваць толькі тое, што дазволена. У павеіры разліты страх, і паступова ён набывае адпаведную канцэнтрацыю”¹.

Як бы працягваючы думку Р. Барадуліна, паэт С. Грахоўскі ў студзені 2000 г. напісаў верш *Фантазія*². У ім ён звярнуўся да тэмы праўды ў творчасці, адзначыў змены, што адбыліся ў інфармацыйным полі краіны.

Я горкую праўду аднойчы сказаў:
Нячысцік язык мне вузлом завязаў,
А сам патрабуе: “Маё ўсё хвалі,
Каб ціха і мірна было на зямлі.
Аб кожнай нястачы і дробнай бядзе
Не заікайся ніколі, нідзе,
Трымайся заўсёды у межах і рамках, расказвай пра ўсё
у патрэбных напрамках:
Пра поспехі – шчыра,
пра ворагаў – гнеўна,
Усё абяцай, што чакаем напэўна.
Можаш успомніць і пра недахопы
У блізкіх і далніх краінах Еўропы.
А ў нас недахопаў сур’ёзных не будзе,
Бо вераць заўсёды сумленныя людзі”.
“А што тады будзе, як так я скажу?”
Нячысцік запэўніў: “Язык развяжу”.

А вось намеснік старшыні Саюза беларускіх пісьменнікаў Навум Гальпяровіч так апісваў настроі некаторай часткі пісьменнікаў ў тым жа 2000 г.: “Ад нас ніхто не патрабуе стаць «аўтаматчыкамі», ці, як раней, «прываднымі рамянямі». З аднаго боку, не ўсе ў гэта вераць, а з другога – як ні парадаксальна, але многія пісьменнікі якраз і адчуваюць вялікую настальгію па запатрабаванасці на ідэалагічным фронце. <...> Некаторыя пісьменнікі проста разгубіліся, а хто намі кіруе, а каму дакладваць, каму пець асанну? Гэта няпростое выпрабаванне. Проста было ў нядаўнія часы – разбурыць, на эйфарыі крычаць: «Ура! Давай свабоду, дэмакратыю!» А жыць ва ўмовах свабоды, на жаль, не ўмеюць большасць людзей, якія перажылі старыя часы. Імкненне знайсці патрона, апекуна, каб папытацца, пра што гаварыць і пісаць, – яно існуе і па сённяшні дзень...”³

¹ “Душа не на месцы...”: На пытанні нашага карэспандэнта адказвае Рыгор Барадулін: Гутарыў Кірыла Пазняк, „Літаратура і Мастацтва” 2000, № 1.

² С. Г р а х о ў с к і, *Фантазія*, „Літаратура і Мастацтва” 2000, № 41.

³ Саюз беларускіх пісьменнікаў: ці быць нечарговым з’езд? „Звязда” 2000, 20 верасня.

Аднак, нягледзячы на пэўнае зацішша на мяжы стагоддзяў у крытычных выказваннях, можна назваць асобныя сатырычныя творы з палітычным падтэкстам.

Водгукам на пашырэнне ў нашай краіне ідэі пра аб'яднанне з Расіяй стаў *Сказ пра Лігу Чыстакроўных*¹ Н. Гілевіча, надрукаваны ў "Народнай волі" 2 лютага 2000 г. Сам аўтар у сваім дзённіку пісаў, што *Сказ...* давялося скараціць амаль на трэць, каб змясціўся на газетную паласу². Доктар філалагічных навук Арсень Ліс³ лічыў, што творам *Сказ пра Лігу Чыстакроўных* Н. Гілевіч дасягнуў вяршыняў беларускай нацыянальнай сатыры, а сам твор застаецца актуальным у сваім выкрыцці зла⁴.

Праз Міхалкаву дурніну,	З Украінай, хоць і ў скрусе,
Што спрычыніла раздрай,	Давядзецца пачакаць.
Мы згубілі Украіну	Што ж датычыць Беларусі –
І заходне-Рускі край.	Будзем вывіх упраўляць.
У гісторыі дзяржавы	І пад лозунгам яднання
Гэта вывіх – і таму	У саюз дзяржаў-сясцёр –
Патрыёты-кастаправы	Давядзем да выканання
Мусяць рады даць яму.	Даўні царскі прыгавор.

Змена грамадскіх настрояў, спад палітычнай актыўнасці ў пачатку 2000-х гадоў і пазіцыю творцаў Н. Гілевіч адлюстравалі ў сваім вершы *Манекены* (красавік 2002):

Час мяняецца, а з ім – і людзі-людцы.
Свет не можа існаваць без пераменаў.
Адышла пара асоб і рэвалюцый.
Надышла пара нуды і манекенаў. <...>
А цяпер... цяпер асоб няма. Не стала.
Нібы ў племя перайначыліся гены.
Дзе ні глянь – тырчаць паблізу п'едэстала
Манекены, манекены, манекены.
Манекен – пісьменнік,
Манекен – мысляр,
Манекен – музыка,
Манекен – маляр. <...>
Хто сказаў, што ў манекены
Лёс, як у заморыша? <...>
Быць у ролі манекены –
Выгодна і хораша!..
Вось такое стала з намі і з дзяржавай.
Вось такія наступілі перамены.

¹ Анкета "Дзеяслова": Ніл Гілевіч, „Дзеяслоў“ 2005, № 3 (16), с. 78.

² Н. Гілевіч, *Год двухтысячны: Выбраныя старонкі з дзённіка*, „Дзеяслоў“ 2012, № 2, с. 225.

³ А. Ліс, *Па бальшаку* [online], <http://www.nv-online.info/by/215/printed/Па-бальшаку.htm> [доступ: 23.09.2015].

⁴ Н. Гілевіч, *Сказ пра Лігу Чыстакроўных, або Гісторыя ўзнікнення і краху адной этнацэнтрэчнай задумы* [у:] Н. Гілевіч, *Збор твораў...*, т. 5, с. 195–196.

Дзе ні глянь – тырчаць з усмешкай саладжавай
Манекены, манекены, манекены...

Заклапочанасць палітызацыяй асобных дзеячаў культуры ў лютым 2001 г. выказаў Прэзідэнт Рэспублікі Беларусь. У сваім выступленні на нарадзе “Аб мерах па рашэнню праблем развіцця культуры і мастацтва” ён падкрэсліў: “Усе мы жывём у адной краіне і ўсім нам неабходна думаць і клапаціцца аб яе дабрабыце. Паважаць Канстытуцыю, нашы дзяржаўныя сімвалы. Падавалася бы, гэта элементарныя абавязковыя нормы для кожнага цывілізаванага чалавека. Аднак менавіта ў творчым асяроддзі бывае гэтакая бравада і патугі рэвалюцыйных змен дзяржаўнага ладу. Сутнасць грамадзянскай супольнасці – не канфрантацыя, а сумесная канструктыўная праца грамадскіх арганізацый, рухаў, палітычных партый і ўсіх галін улады. Нам не патрэбны патрасенні і смута, нам патрэбны парадак і працвітанне краіны”. Кіраўнік дзяржавы акрэсліў пазіцыю дзяржавы адносна дзейнасці творцаў, узаемаадносін дзяржавы і творцаў: “Цяпер патрэбна працаваць самастойна, уносіць свой канструктыўны ўклад у развіццё культуры, мастацтва, навукі, у эканамічны пад’ём краіны”¹.

Далейшае развіццё адносін дзяржавы і творчых саюзаў паказала, што дзяржава зацікаўлена менавіта ў канструктыўным супрацоўніцтве з творчымі саюзамі. У 2001 г. было спынена дзяржаўнае фінансаванне Саюза беларускіх пісьменнікаў. У 2002 г. часопісы “Полымя”, “Неман”, “Крыніца”, “Маладосць”, “Всемирная литература” і газета “Літаратура і Мастацтва”, заснавальнікамі ці сузаснавальнікамі якіх быў Саюз беларускіх пісьменнікаў, падпарадкавалі новаўтворанай рэдакцыйна-выдавецкай установе “Літаратура і мастацтва”. Саюз вымушаны быў не толькі змяніць юрыдычны адрас, але і перабудаваць сваю дзейнасць. У 2002 г. ён заснаваў новы часопіс “Дзеяслоў”.

16 сакавіка 2003 г. пад лозунгам “Незалежная Беларусь – свабоднае і заможнае грамадства” адбыўся Усебеларускі сход інтэлігенцыі. Каля 600 дэлегатаў з усіх рэгіёнаў сабраліся абмеркаваць палітычную, эканамічную і культурную сітуацыю ў Беларусі. У форуме прынялі ўдзел такія вядомыя творцы, як Н. Гілевіч, Г. Бураўкін, А. Вярцінскі, С. Законнікаў, У. Арлоў².

У сваёй рэзалюцыі сход канстатаваў глыбокі сістэмны крызіс у краіне. “У такой сітуацыі многае залежыць ад інтэлігенцыі, ад яе мужнасці і прынцыповасці. Аднак, на жаль, многа сярод нас тых, хто займае прыстасавальніцкую пазіцыю, церпіць ганебную хлусню афіцыйных сродкаў масавай інфармацыі, злачынныя маніпуляцыі на выбарах, маўчыць, калі пераследуюць калег і суайчыннікаў”. Не абы-

¹ А. Лукашэнка, *Выступленне на савецанні “О мерах по решению проблем развития культуры и искусства”* [online], <http://www.president.gov.by/press10266.html> [доступ 20.07.2015].

² Ю. Орехов, Алексей Марочкин: *“Власть не замечает нас”* [online], <http://www.br.minsk.by/index.php?article=12051> [доступ: 23.09.2015].

шлося і без палітычных выказванняў: “Мы выступаем катэгарычна супраць працягу паўнамоцтваў цяперашняга кіраўніка Рэспублікі Беларусь пасля 2006 года. Мы абвяшчаем пра намер зрабіць усё, каб выбары новага Парламента ў 2004 годзе і новага Прэзідэнта ў 2006 годзе адбыліся па новым выбарчым кодэксе, у адпаведнасці з міжнароднымі стандартамі, без адміністрацыйнага ціску на выбаршчыкаў і кандыдатаў, без махінацый і падтасовак падчас галасавання, каб народ Беларусі змог зрабіць свабодны і асэнсаваны выбар”¹.

З Прагі сваё Слова да Сходу даслаў Васіль Быкаў². Яно было напісана за тры месяцы да смерці і можа лічыцца палітычным заповітам беларускай інтэлігенцыі. Ён заклікаў да аб’яднання правых і левых, нацыянальных і дэмакратычных, радыкалаў і лібералаў.

Сход інтэлігенцыі прымусіў улады больш увагі звярнуць на гэту катэгорыю грамадзян Беларусі. На працягу 2003 г. Прэзідэнт Беларусі правёў дзве сустрэчы з творцамі.

У маі 2003 г. А. Лукашэнка выступіў перад выкладчыкамі і студэнтамі Беларускай дзяржаўнай акадэміі мастацтваў з лекцыяй “Дзяржава і творчая асоба”. У ёй было выказана меркаванне аб тым, што “людзі мастацтва прыналежаць да асобай, пасіянарнай часткі нашага грамадства. Мастацка-вобразная форма іх самавыражэння часта ўздзейнічае на розум і пачуцці чалавека мацней за палітычныя лозунгі ці сухія навуковыя выкладкі”. У сувязі з гэтым была адзначана важнасць грамадзянскай пазіцыі, маральных і эстэтычных меркаванняў мастака, якія праз яго творы ўплываюць на многіх людзей, фарміруюць погляды і меркаванні цэлых пакаленняў. Прэзідэнт Беларусі падкрэсліў марнасць намаганняў “некаторых сіл у нашай краіне” зрабіць пытанне аб узаемаадносінах улады і мастака прадметам палітычных спекуляцый. “Палітызацыя мастацтва – справа вельмі няўдзячная і нават небяспечная перад усім для саміх творцаў” – адзначыў Прэзідэнт Беларусі³.

А. Лукашэнка катэгарычна заявіў: “Няма ў нас ніякага супрацьстаяння ўлады і творчай інтэлігенцыі. Нам няма чаго дзяліць, у нас адна краіна і адны святыні”. І адказаў на пытанне, якія павінен быць творчы чалавек – “перад усім гэта патрыёт па сутнасці, а не гулец на патрыятычных пачуццях. Той, хто не спекулюе гэтымі высокімі пачуццямі”⁴.

У снежні 2003 г. на сустрэчы з прадстаўнікамі творчай інтэлігенцыі А. Лукашэнка больш канкрэтызаваў апошні тэзіс: “Сёння краіна

¹ Рэзалюцыя Усебеларускага сходу інтэлігенцыі [online], <http://www2.polskieradio.pl/eo/dokument.aspx?iid=40> [доступ: 30.09.2015].

² Слова Васіля Быкава да Усебеларускага сходу інтэлігенцыі [online], <http://www.svaboda.mobi/a/24847608.html> [доступ: 29.09.2015].

³ А. Лукашэнка, *Государство и творческая личность: Лекция Президента Респ. Беларусь в Белор. гос. академии искусств, Минск, 15 мая 2003 г.*, Минск 2003, с. 26.

⁴ *Ibidem*, с. 27.

мае патрэбу ў патрыётах у сапраўдным сэнсе гэтага слова, якія не баяцца праўды ні ў жыцці, ні ў мастацтве, не гоняцца за лёгкім хлебам і масавай культурай, салодкім замежным кускам, не замыкаюцца ў вузкіх рамках «мастацтва для мастацтва», а выконваюць свой грамадзянскі, творчы доўг, аддаючы талент служэнню Айчыне і народу. Такія людзі заўсёды знойдуць у мяне падтрымку, і не толькі матэрыяльную»¹.

Кіраўнік дзяржавы выказаўся катэгарычна супраць «падзелу майстроў культуры на прыдворных, апазіцыйных, правых, левых». Была падкрэслена адсутнасць патрэбы дзяржавы ў салодкаспяваючых, лакіроўшчыках, пярэваратнях, аматарах гандляваць і патрабаваць узамен усякія прывілеі².

Падзеі, якія адбыліся ў наступныя гады, засведчылі іншае. У 2005 г. адбыўся канчатковы раскол Саюза беларускіх пісьменнікаў. З яго выйшла частка сяброў і 18 лістапада 2005 г. на ўстаноўчым сходзе абвясціла аб стварэнні Саюза пісьменнікаў Беларусі на чале з М. Чаргінцом. У сваім звароце да літаратурнай грамадскасці краіны устаноўчы сход адзначаў: «На працягу больш чым дзесяцігоддзя Саюз пісьменнікаў усё болей палітызаваўся, на вачах ператварыўшыся ў саюзніка агрэсіўнага нацыяналізму і кан'юнктурага палітыканства. <...> Праблемы творчасці ўсё менш хвалююць цяперашняе кіраўніцтва Саюза беларускіх пісьменнікаў. Званне пісьменніка з'яўляецца вельмі важным для нашай дзяржавы, і таму лёс гэтай прафесіі нельга давараць кучцы палітыкаў ад літаратуры»³.

«Стары» Саюз беларускіх пісьменнікаў не здольны быў аплачваць рахункі і ў 2006 г. Гаспадарчы суд прыняў рашэнне аб высяленні пісьменніцкай арганізацыі з арандаванага імя будынку (будынак Дома літаратара і паліклініка указам Прэзідэнта былі перададзены Кіраўніцтву справамі Адміністрацыі Прэзідэнта ў 1997 г.). У лютым 2006 г. Міністэрства юстыцыі звярнулася ў Вярхоўны суд з прапановай ліквідацыі Саюза беларускіх пісьменнікаў, бо арганізацыя неаднаразова парушала патрабаванні Закона «Аб грамадскіх арганізацыях». Кіраўніцтва Саюза здолела выправіць парушэнні і 22 мая 2006 г. іскавая заява аб ліквідацыі грамадскага аб'яднання была адклікана.

У той жа час з мэтай аказання дзяржаўнай падтрымкі грамадскаму аб'яднанню «Саюз пісьменнікаў Беларусі» 7 верасня 2006 г. Прэзідэнт Рэспублікі Беларусь падпісаў Указ № 564 «Аб некаторых пытаннях дзейнасці грамадскага аб'яднання «Саюз пісьменнікаў Беларусі» і аб унясенні зменаў і дапаўненняў у асобныя ўказы Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь».

¹ Александр Лукашенко встретился с представителями творческой интеллигенции [online], <http://afn.by/news/i/38833> [доступ 20.08.2015].

² Ibidem.

³ Обращение учредительного собрания Союза писателей Беларуси к литературной общественности страны, «Рэспубліка» 2005, 26 лістапада.

У 2005 г. Н. Гілевіч адзначаў, што сучаснай беларускай літаратуры “не хапае шырокага сьмелага выхаду на вострыя жыццёвыя праблемы часу, іначай сказаць – мужага ўварваньня ў жыццё. <...> Не скажу, што такой літаратуры сёньня няма зусім, яна ёсьць, але яе вельмі мала. Пераважае, на жаль, нешта дробнае, аморфнае, вялае. Альбо да непрыстойнасці прэтэнцыёзнае, дзе апрача нахабнага эгацэнтрызму нічога няма”. Н. Гілевіч лічыў, што “ў такі час, які перажывае нашая краіна, літаратура абавязаная больш напорна працаваць на абуджэньне і мабілізацыю духоўных сілаў народу, на сьцьвярджэньне ідэалаў гуманізму, незалежнасьці, свабоды”. Маладых творцаў ён заклікаў вучыцца “быць вялікімі”, не апускацца і не драбнець, ні ў якім разе не спакушацца “на прыманкі д’ябла” і не прадаваць яму душу. “З гісторыі і айчынай, і сусьветнай літаратуры вядома, чым для творцы гэтакі торг канчаецца”, – нагадваў народны паэт Беларусі¹.

Да гэтых выказваньняў можна далучыць меркаваньне пісьменніцы Вольгі Іпатавай, выказанае ў тым жа годзе: “Пісьменьнік, калі прыяжджае да сваіх чытачоў, ён заўсёды нясе моцны эмацыйны зарад. Зарад у асноўным пазытыўны, таму што ён гаворыць пра свой народ, пра адвечныя маральныя каштоўнасьці. І калі ў гэтыя размовы будзе ўплеценая эпіталія таму, што сёньня робіцца, што мы жывем сёньня ў раі, што ўжо лепшай, як нашая, краіны на сьвеце няма ў сэнсе клопатаў пра творцу і клопатаў пра народ, то гэта дасьць таксама нейкія ачкі ўладзе, і яны гэта цудоўна разумеюць. Нездарма на Саюз беларускіх пісьменьнікаў заўсёды былі такія, як гавораць сучаснай мовай, наезды. Таму што пісьменьнікі, сапраўды, тая частка грамадзтва, дзякуй Богу, сёньня не адзіная, але сярод творчых саюзаў сёньня адзіная, якая будзе заўсёды і да канца сёньня змагацца за праўду. Такая сутнасьць пісьменьніка і калі ён выгінаецца перад уладай, я ня ведаю, ці можна такога чалавека назваць пісьменьнікам”².

Наступ уладаў на асобных дзеячаў культуры і мастацтва працягваўся. Так, у 2007 г. праходзіў перагляд школьных праграм. Міністэрства адукацыі перад аўтарамі паставіла задачу: “Мінімізаваць выкарыстанне твораў апазіцыйна настроеных пісьменнікаў: паўсюль, дзе выкарыстанне твораў Н. Гілевіча, Р. Барадуліна, Г. Бураўкіна і іншых не выклікана крайняй неабходнасьцю характарыстыкі іх творчасці як прадстаўнікоў літаратуры другой паловы XX века, замяніць іх творы на творы іншых пісьменнікаў і паэтаў. Гранічна мінімізаваць змест маніграфічных тэмаў, прысвечаных творчасці Н. Гілевіча, Р. Барадуліна (да 2–3 вершаў) і іншых, выключыць патрапленне ў вучэбныя праграмы

¹ Анкета “Дзеяслова”. Ніл Гілевіч...[online], <http://dziejaslou.by/old/www.dziejaslou.by/inter/dzeja/dzeja.nsf/htmlpage/ank1602ec.html?OpenDocument> [доступ 20.07.2015].

² Стварэньнем новага пісьменьніцкага саюзу ўлада хоча зьнішчыць тэрыторыю творчай свабоды [online], <http://www.svaboda.org/content/transcript/802752.html> [доступ 20.07.2015].

твораў нацыяналістычнага, палітызаванага характару. Выключыць са спісаў літаратуры для вывучэння і пазакласнага чытання творы С. Алексіевіч, С. Законнікава, В. Іпатавай, У. Арлова, М. Скоблы, В. Чаропкі і іншых апазіцыйна настроеных пісьменнікаў «сярэдняй рукі». Выключыць з ілюстрацыйных матэрыялаў творы мастака А. Марачкіна»¹.

У 2009 г. на сайце Беларускай службы радыё «Свабода» з'явіўся невялікі каментар паэта Андрэя Хадановіча, дзе ён назваў сучасную беларускую літаратуру «бяззубай». Маўляў, 90 % сучасных літаратараў свядома абмінаюць у сваёй творчасці пэўныя тэмы. «Наперад вядомыя імёны, якія яны абмінаюць. Тэмы, якія яны асцярожна не закранаюць. У выніку наша сучасная літаратура выглядае на дзіва беззубай. Мусоляць і мусіруюць так абмежаваную колькасць тэмаў, размаўляюць пра бяскрыўдныя сінія нябёсы. Мне здаецца, што сёння літаратар мог бы наважвацца на большае. Галоўная бяда, калі літаратар пагаджаецца на змены, на кастрацыю свайго тэксту дзеля таго, каб быць надрукаваным»².

У тым жа годзе ў расійскім выдавецтве «АСТ» на рускай мове выйшаў раман беларускага журналіста і мастацтвазнаўцы Віктара Марціновіча *Паранойя*. Вядомасць гэтаму твору за мяжой надала рэцэнзія Цімаці Снайдэра *In Darkest Belarus (У цёмнай Беларусі)* надрукаваная ў «New York Review of Books» 28 кастрычніка 2010 г.³ У наступныя гады раман быў выдадзены на англійскай і нямецкай мовах. Цікавасць да яго была выклікана як літаратурнай эстэтыкай, так і палітыкай. Кніга пра трагічную любоўную сувязь пісьменніка і дзяўчыны, якая з'яўляецца каханкай высокапастаўленай асобы. Пры гэтым аўтар не проста называе краіну, але і выкарыстоўвае назвы вуліц і прадмесцяў беларускай сталіцы. Істотная ўвага ў рамане нададзена апісанню ўздзеяння спецслужбаў на свядомасць галоўнага героя. Раман з'явіўся напярэдадні прэзідэнцкіх выбараў 2010 г. і з'яўляецца апошняй гучнай падзеяй ў нашым аналізе.

Такім чынам, грамадска-палітычныя падзеі другой паловы 1990-х гг. істотна паўплывалі на характар творчасці работнікаў культуры, прывялі да росту колькасці твораў, якія мелі яркую палітычную афарбоўку. Сваёй творчасцю яны выказвалі падтрымку ці непрыняцце пэўных грамадскіх ідэй, сваё стаўленне да палітычных працэсаў. У асяроддзі творцаў назіраўся выдавочны падзел па палітычных матывах. Як улады, так і апазіцыя імкнуліся выкарыстаць імёны вядомых работнікаў сферы культуры ў сваіх мэтах.

Спробы ўладаў, накіраваныя на аб'яднанне грамадства ў 2000 х гг., не мелі поспеху. Істотны ўплыў на безвыніковасць гэтых намаганняў аказвала неакрэсленасць дзяржаўнай ідэалогіі і стратэгіі дзяржаўна-

¹ Цыт. па: *Нарушение прав человека в Беларуси в 2007 г.: аналитический обзор*, Минск 2008, с.77.

² *Ці беззубая беларуская літаратура?* [online], <http://budzma.org/literature/tsi-byazzubaya-byelaruskaya-litaratura.html> [доступ 30.09.2015].

³ T. S n y d e r, *In Darkest Belarus*, New York Review of Books 2010, Vol. 57, fasc. 16.

палітычнага будаўніцтва сярод палітычных эліт. Вынікам стаў раскол пісьменніцкай арганізацыі, імкненне большасці дзеячаў культуры і мастацтва пазбягаць “палітычнай” тэмы ў творчасці, неакрэсленасць грамадзянскай пазіцыі.

Адносна ананімнай паэмы *Лука Мудзішчаў – прэзідэнт*, верша С. Адамовіча *Забі прэзідэнта* радыё “Свабода” адзначала: “Экспэрт, крытыкі й нават самі аўтары ня лічаць іх высокамастацкімі работамі. Аднак факт з’яўлення такіх прысвяхчэнняў яны называюць станоўчай з’явай у жыцці грамадства¹.”

В. Іпатава адзначала важную задачу, што выконвала беларуская літаратура ў той час – “яна падсвядома выяўляе ўсе грамадскія працэсы, фіксуе час. І магчыма гэта калісьці стане неацэнным сведчаннем гісторыі²”.

Dzmitry Kryvashei

Influence of Political Processes in Belarus on Literature in 1991–2010

A b s t r a c t

The author analyses the influence of social and political processes in Belarus on creative work of poets and prose writers. Attention is paid to the problem of relations between the authority and cultural figures as well as writers' and poets' motivation to create politicised works. The author highlights the key events, which activated interests of poets and writers in political processes in the 1990s. A gradual decline of politicised works in the 2000s is described.

¹ Г. А б а к у н ч ы к, *Ці з’яўляюцца набыткам культуры мастацкія творы пра Лукашэнку кшталту верша Славаміра Адамовіча і ананімнай паэмы Лука Мудзішчаў?* [online], <http://www.svaboda.mobi/a/784330.html> [доступ 20.11.2015].

² В. І п а т а в а, “Пісьменнік у Беларусі гэта яшчэ і асветнік”: Гутарыў Юрась Ляшкewіч, „Звязда” 1999, 24 ліпеня.